КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ

2023 год

Ліст да дзесяцікласнікаў Беларусі Inbox ×

M

Шаноўны дзесяцікласнік!
Мяне завуць Марыя. Я жыву далёка ад Беларусі, але хачу пазнаёміцца з тваёй краінай. Прачытала што ў Беларусі шмат рэк і азёр, чыстыя лясы і гаі. А яшчэ твая краіна мае багатую і цікавую гісторыю і мову. Я пачала спецыяльна вывучаць беларускую мову і літаратуру. Некаторыя пытанні для мяне застаюцца складанымі, таму прашу дапамогі. Упэўнена, што ты зможаш гэта зрабіць!

--
З павагай,
Марыя

Сёння мы разам з вамі зробім падарожжа ў свет беларускай мовы і літаратуры разам з Марыяй, пазнаёміўшы яе з некаторымі асаблівасцямі беларускай мовы і гранямі беларускага мастацкага слова.

10 клас
Варыянт 1

Заданне 1. Першы наш прыпынак – краіна Лексікалогія. Тут шмат розных “жыхароў”, сярод іх ёсць амаформы – гэта розныя па значэнні словы, якія супадаюць у пэўнай граматычнай форме. Часта гэта словы розных часцін мовы (*вусны адказ – прыгожыя вусны*), радзей – адной (*лячу ў самалёце – лячу дзяцей*). Дапамажыце Марку размежаваць наступныя словы (словаформы), праілюстраваўшы іх магчымыя значэнні адпаведным кантэкстам. Назавіце часціну мовы, да якой яны адносяцца, і зрабіце іх графічны падзел на марфемы.

Максімальная колькасць балаў – ***6***.

Праліў – праліў; *тром – тром*; *замок – замок*; *апёк – апёк*.

Часціны мовы, да якіх належаць амаформы	**Словазлучэнні (сказы), якія ілюструюць лексічнае значэнне амаформаў**	**Падзел слова на марфемы**
праліў –		
праліў –		
тром –		
тром –		
замок –		
замок –		
апёк –		
апёк –		

Заданне 2. У Фразеаландыі, як і ў іншых экзатычных краінах, звычайныя рэчы (словы) часта паўстаюць у вельмі нечаканых і непрадказальных праявах і незвычайна паводзяць сябе, бо вельмі цесна звязаны з жывой народнай традыцыяй, з невычэрпнай людской фантазіяй.

Паспрабуйце зарыентавацца “на мясцовасці” і вызначыце, які кампанент прапушчаны ў кожным з прыведзеных фразеалагізмаў. Выберыце гэты кампанент з прапанаваных у трэцім слупку. Насупраць абранага кампанента пастаўце ў чацвёртым слупку знак “+”.

*Максімальная колькасць балаў – **6**.*

Фразеалагізм	**Значэнне**	**Кампанент**	**+**
танцаваць ад ...	‘пачынаць з самага прывычнага, паўтараючы ўсе дзеянні з самага пачатку’	*парога*	
		дзвярэй	
		акна	
		печы	
		прыпечка	
... рубель	‘вялікі, але лёгкі заробак’	*залаты*	
		доўгі	
		кароткі	
		важкі	
		лёгкі	
падвесці пад ...	‘хітрасцю, падманам ставіць каго-н. у цяжкае, непрыемнае становішча’	*турму*	
		царкву	
		манастыр	
		сцяну	
		мур	
аж ... шуміць	‘лепей, мацней быць не можа’	*пушча*	
		дуброва	
		лес	
		бор	
		гай	

стаяць на адной ...	‘займаць аднолькавае становішча, быць роўным у якіх-н. адносінах’	*назе*	
		дошцы	
		прыступцы	
		лесвіцы	
		пасадзе	
... у (ў) галаве	‘хто-н. бесталковы, някемлівы’	*мякіна*	
		каша	
		вецер	
		пустата	
		дурасць	

Заданне 3. Кожны дасведчаны турыст ведае, што любая вандроўка павінна быць дакладна спланавана і падчас яе трэба строга прытрымлівацца правіл, інакш можна сутыкнуцца з небяспечнымі наступствамі. Але шмат каго прываблівае і непрадказальнасць у вандроўках, магчымасць час ад часу прымаць рашэнні, звязаныя з выбарам таго ці іншага варыянта маршруту.

Гэтаксама і з мовай. З аднаго боку, яна заснавана на дакладных правілах, якія трэба строга выконваць. А з другога – у адных і тых жа выпадках мова часам дазваляе зрабіць выбар у адпаведнасці з нашымі прыхільнасцямі, адчуваннем гармоніі маўлення.

Напрыклад, некаторыя назоўнікі ў тым ці іншым склоне і ліку могуць ужывацца не з адным, а з двумаканчаткамі як варыянтнымі, якія дапускаюцца нормай літаратурнай мовы.

Адчуйце сябе падарожнікам па мове і знайдзіце такія словы ў прыведзенай табліцы. Запішыце дапушчальныя іх граматычныя формы для адпаведных склону і ліку. Насупраць астатніх слоў пастаўце прочыркі.

Прыклад:

Склон і лік	Слова	Граматычныя формы
Родны, множны	*Секунда*	*секунд / секундаў*
Родны, множны	*Стол*	–

Максімальная колькасць балаў – ***6.***

Склон і лік	**Слова**	**Граматычныя формы**
Родны, множны	*з’ява*	
Родны, множны	*далонь*	
Месны, адзіночны	*гай*	
Творны	*грудзі*	
Родны, множны	*вясна*	
Месны, адзіночны	*бераг*	

Заданне 4. Кожнай часціне мовы ўласцівы свой набор граматычных і лексіка-граматычных катэгорый, прычым гэтым наборам ахопліваецца абсалютная большасць слоў пэўнай часціны мовы. Усё гэта значна ўскладняе засваенне любой мовы як замежнай.

__Цікава!__ Склад часцін мовы ў розных мовах неаднолькавы. Адрозненні тычацца як аб'ёму асобных часцін мовы, так і ўсяго іх набору. Напрыклад, у сучаснай арабскай мове некаторыя мовазнаўцы вылучаюць усяго толькі тры часціны мовы (імя, дзеяслоў, часціцу).

Дапамажыце Марыі зарыентавацца ў Граматыцы. Марыя дапусціла некаторыя памылкі як у вызначэнні часцінамоўнай прыналежнасці вылучаных слоў, так і пры іх лексіка-граматычным і ўласна граматычным апісанні. Выпраўце, дзе гэта неабходна, памылкі і патлумачце, чаму меркаванне Марыі было памылковым.

*Максімальная колькасць балаў – **6**.*

Па-першае, чаму "Беларусь"? Ёсць ***некалькі***[1] варыянтаў паходжання гэтай назвы. Прывяду два з іх.

Першы[2]: белае ***адзенне***[3] даўніх вясковых людзей, белыя іхнія валасы, белы колер скуры.

Другі. А ён аніяк не супярэчыць з першым. ***Калі***[4] на нашы старажытныя славянскія землі прыйшлі татара-манголы – здолелі адбіцца ад іх адны толькі мы.

І ***менавіта***[5] таму мы "белая", "чыстая ад нашэсця татараў" Русь. А гэта да шмат чаго абавязвае. І вы заўсёды ***памятайце***[6] гэта (*У. Караткевіч*).

Слова з тэксту	**Лексіка-граматычная і граматычная характарыстыка**	**Выпраўленне памылкі (пры яе наяўнасці)**	**Тлумачэнне памылкі (пры яе наяўнасці)**
некалькі[1]	Прыслоўе: акалічнаснае меры і ступені		
першы[2]	Прыметнік: якасны, поўны		
адзенне[3]	Назоўнік: ІІ скланення, у форме множнага ліку		
калі[4]	Прыслоўе: акалічнаснае часу, невытворнае		
менавіта[5]	Часціца: сэнсавая, узмацняльная		
памятайце[6]	Дзеяслоў: пераходны, у форме будучага часу		

Заданне 5. Падарожнічаць могуць не толькі людзі, але і словы! Многія словы вандруюць з мовы ў мову шмат стагоддзяў, па дарозе змяняючы сваё аблічча і прыходзячы ў новы дом-слоўнік амаль непазнавальнымі.

Прачытайце слоўнікавыя артыкулы з розных слоўнікаў, назавіце тып кожнага слоўніка. Уявіце сабе, што ўсе гэтыя артыкулы змешчаны ў адным слоўніку. Якую агульную лінгвістычную задачу магла б вырашаць такая лексікаграфічная крыніца?

*Максімальная колькасць балаў – **5**.*

Слоўнікавы артыкул	**З якога слоўніка ўзяты артыкул?**
АДЭКАЛОН. Спіртавы раствор розных пахучых рэчываў, які выкарыстоўваецца як парфумерны сродак.	
АДЭКАЛОН. Запаз. у XIX ст. з франц. м., дзе *eau de Cologne з’*яўляецца ўстойлівым словазлучэннем “вада з Кёльна”, “кёльнская вада”.	
АДЭКАЛОН. Слова ўтворана са складнікаў *eau* (вада), *de* (прыназоўнік роднага склону), *Cologne* (Кёльн); *невытв.*; адэкалончык, адэкалонны, адэкалоніць, адэкалоніцца, наадэкалоніцца.	
АДЭКАЛО́Н м. НВ адэкало́н, РД адэкало́ну, адэкало́нам, адэкало́не; мн. НВ адэкало́ны, адэкало́наў, адэкало́нам, адэкало́намі, адэкало́нах.	

Агульная задача:

____

Заданне 6. Наступны прыпынак нашага падарожжа – Пунктуацыя. Уявіце, што існуе формула для вылічэння колькасці косак пры аднародных членах сказа:

$$x = n - 1,$$

дзе x – колькасць косак, а n – колькасць аднародных членаў.

Рашыце задачу:

Прапанаваны схемы сказаў з аднароднымі членамі без косак. Для якіх сказаў гэта формула правільная?

*Максімальная колькасць балаў – **7.***

1. […і ○ і ○ і ○ і ○…].
2. […не ○○○ а ○…].
3. […○ і ○○ і ○…].
4. […○○○○…].
5. […○○○ ці ○…].
6. […і ○ і ○ і ○ або ○…].
7. […○ або ○○○…].

Формула правільная для сказаў (*адзначце нумары*) ____________________

Заданне 7. Калі вы заўзяты турыст і прыхільнік здаровага ладу жыцця, вам будзе значна прасцей перакласці прапанаваны тэкст на беларускую мову.

*Максімальная колькасць балаў – **6.***

Приключенческий (экстремальный) туризм связан с большими физическими нагрузками и эмоциональным напряжением, с риском и приключениями. Он представляет собой своеобразный способ отдыха в особо привлекательных и не тронутых хозяйственным освоением местах с занятием необычными и рискованными видами деятельности. Приключенческие туры относятся к разряду элитарного отдыха. Подобные путешествия требуют значительных затрат, тем не менее спрос на них неуклонно растет *(Из научной статьи).*

Заданне 8. Працягваем наша падарожжа. Патлумачце Марыі некаторыя літаратуразнаўчыя паняцці і падбярыце да гэтых паняццяў прыклады з прапанаваных. У табліцу ўпішыце нумары ўсіх прыкладаў у патрэбныя ячэйкі.

*Максімальная колькасць балаў – **5.***

1. Як кавалак чорнага хлеба, Як блакітнае, чыстае неба, Як кропля вады і паветра, Як дарога ў сто кіламетраў, Як сонца ў пазалоце, Як крылы арлу ў палёце, Як ранняй вясны абнова, – Так родная бацькава мова Патрэбна мне. *Мечыслаў Шаховіч*	2. Нам разам трыццаць. Мы стаім на кладцы. Яна свавольна туфелькі зняла, Падаўшы мне далонь, каб не сарвацца, Сцюдзёнай хваляй ногі абдала. Пасля... Пасля: “Шчаслíва заставацца!” І без мяне да берага пайшла. На белай кладцы мокрыя слядкі – Як першай песні мілыя радкі. *Ніл Гілевіч*
3. Услала пажоўклае лісце дарогі, Буслам ужо Афрыка цёплая сніцца. І раптам прыйшла, прыпазніўшыся трохі, Да нас навальніца. *Пімен Панчанка*	4. Сярод зімы сняжыстай, Сярод вясны вятрыстай Я вырасла, каб сэрцам Адчуць цяпло зямлі… *Яўгенія Янішчыц*
5. “Ну, як на чужыне жывецца?” “Цудоўна!” – смяюцца яны… А сэрцы, стамлёныя сэрцы, Адстукваюць “SOS” – без маны. *Янка Сіпакоў*	6. Сатрэ той пошуг агнявы Прывід жыцця перад вачыма. І смерць уступіць у правы. У тое верыць ці магчыма?! *Мікола Мятліцкі*

Тэрмін	***Азначэнне тэрміна***	***Нумары прыкладаў***
Амфібрахій		
Актава		
Рытарычнае пытанне		
Анафара		

Заданне 9. Дапамажыце Марыі вызначыць праўдзівыя і непраўдзівыя сцверджанні. Насупраць праўдзівых пастаўце знак “+”.

*Максімальная колькасць балаў – **7.***

Сцверджанне	**Праўдзівае/ непраўдзівае**
“Песня пра зубра” Міколы Гусоўскага была напісана ў XVI ст.	
Большасць даследчыкаў сёння прыпісвае аўтарства паэмы “Тарас на Парнасе” Канстанціну Вераніцыну	
Пяру Яна Чачота належаць наступныя вершы “Покуль сонца ўзыдзе…”, “Мая дудка”, “Пад мачтай”	
Янка Купала быў рэдактарам газеты “Наша доля”	
Цётка – адна з пачынальніц жанру дарожнага эсэ ў беларускай літаратуры XX ст.	

Помнік Янку Купалу пастаўлены ў Нью-Ёрку	
Дзеянне паэмы “Бандароўна” Янкі Купалы адбываецца на тэрыторыі Расіі	
Якуб Колас вядомы як паэт і празаік	
Максім Гарэцкі нарадзіўся на Міншчыне	
Большасць дзейных асоб апавядання “Роднае карэнне” Максіма Гарэцкага мелі рэальных прататыпаў	
Галоўным героем апавядання “На пыльнай дарозе” Кузьмы Чорнага з’яўляецца дванаццацігадовы падлетак	
У цэнтры ўвагі аповесці “Жураўліны крык” Васіля Быкава лёс шасці чалавек, якіх звязала вайна	
Уладзімір Караткевіч ніколі не пісаў п’ес	
Яўгенія Янішчыц з’яўляецца аўтарам наступных радкоў: …Любоў мая, ты песня, і маркота, І спелы бор, і вольны гон ракі	

Заданне 10. Сёлета Марыя збіраецца наведаць Беларусь, каб пабываць у яе культурнай сталіцы гэтага года – слаўным горадзе Слуцку. А яшчэ яна збіраецца наведаць мясціны, звязаныя з жыццём і/або творчасцю свайго любімага беларускага пісьменніка.

Гэта аўтар наступных радкоў:

Мой родны кут, як ты мне мілы!..
Забыць цябе не маю сілы!
Не раз, утомлены дарогай,
Жыццём вясны мае убогай,
К табе я ў думках залятаю
І там душою спачываю.

Літаратурны псеўданім гэтага пісьменніка цесна звязаны з хлебам і роднай зямлёй. Гэтым самым ён падкрэсліваў знітаванасць сваёй творчасці з жыццём народа.

Назавіце гэтага пісьменніка.

Складзіце для Марыі турыстычны маршрут, які павінен уключаць тры мясціны Беларусі, звязаныя з жыццём і/або творчасцю названага пісьменніка, а таксама ўкажыце, што там трэба абавязкова паглядзець.

Напішыце невялікі рэкламны тэкст экскурсіі, каб вашы аднагодкі захацелі таксама праехаць гэтым маршрутам. Звярніце ўвагу, што тэкст павінен быць адрасным.

*Максімальная колькасць балаў – **6**.*

Пісьменнік: ____

Экскурсійны маршрут

Месца	***Што абавязкова трэба паглядзець***

Рэклама

____